

Trajtimi i Tregtisë në Shërbime sipas Marrëveshjes së Tregtisë së Lirë Kosovë-Turqi

*Malva Govori**

Abstrakt

Qeveria e Kosovës ka nënshkruar një marrëveshje të tregtisë së lirë të mallrave me Turqinë, në Shtator të vitit 2013. Megjithatë, negociatat për nënshkrimin e një marrëveshjeje të tregtisë së lirë në shërbime janë ende në vazhdim e sipër. Kjo është hera e parë që kur Kosova u bë e pavarur në vitin 2008, se Qeveria e Kosovës ka qenë e angazhuar në negociatat tregtare. Marrëveshja e CEFTA-s është marrëveshja e vetme e deritanishme në Kosovë, e cila është negociuar nga UNMIK-u. Mungesa e përvojës në negociatat tregtare krijon sfida për qeverinë, gjatë negociimeve me Turqinë për çështje komplekse, siç është liberalizimi i tregtisë në shërbime. Sfidë tjetër prezentë është krijuar nga negociatat paralele me partnerët e CEFTA-s (për liberalizimin e shërbimeve) dhe Bashkimit Evropian (për krijimin e tregtisë së lirë në mallra). Qëllimi i këtij studimi është t'u ofrojë informacione negociatorëve mbi tregtinë e lirë të shërbimeve me Turqinë, për të formuluar qëndrimin e duhur për negociatat e ardhshme. Punimi fokusohet në aspektet ligjore të masave liberalizuese në mes të Kosovës dhe Turqisë.

Fjalë kyç: *Tregtia në shërbime, Marrëveshja Tregtare me Turqinë, ndikimi në ekonomi, liberalizimi i tregtisë në shërbime, kufizimet e tregtisë në shërbime*

Shërbimet, tregtia në shërbime dhe roli i tyre në ekonominë e Kosovës

Shërbimet përfaqësojnë sektorin më të shpejtë në rritje të ekonomisë globale dhe përbën dy të tretat e prodhimit global, një të tretat e punësimit global dhe përafërsisht 20 për qind të tregtisë globale.¹

* *Malva Govori, Msc., Ligjëruese në Universitetin AAB, Email: malvaaaa@gmail.com*

Në Kosovë, shërbimet e përbëjnë një pjesë të lartë të GDP-së, për shkak të pranisë së madhe të donatorëve në vend. Shërbimet kontribuuan 68 për qind në GDP në vitin 2010,² që paraqet një rritje pothuajse 4 për qind nga viti 2004, ku kontributi i GDP-së ishte 64.3 për qind.³ Sipas të gjeturave të Nathan Associates Inc. (2008) tregohet se kjo rritje e GDP-së në vitin 2004 ishte e lartë në krahasim me vlerat me vendet me të ardhura mbi mesatare; Shqipëria 55.7 për qind dhe Maqedonia 57.7 për qind. Kjo avari, megjithatë, është pak ç'orientuese duke qenë se, mesatarisht 17 për qind e GDP-së në mes të viteve 2002 dhe 2004 i atribuohen UNMIK-ut, rritje të shërbimeve' kontribut ndaj GDP-së.⁴

Shërbimet janë të përqendruara kryesisht në tregtinë me pakicë dhe shumicë, të cilat kontribuuan në 9.4 për qind të GDP-së në vitin 2007, ndërkaq shërbimet e patundshmërisë dhe bizneset e tjera të raportuara nga Agjencia e Statistikave të Kosovës përfaqësojnë 12.4 për qind.⁵ Shërbimet janë komponenti themelor i sektorit privat të ekonomisë së Kosovës. Përafërsisht 80 për qind e biznesit bie në kuadër të sektorit terciar (të shërbimeve), ndërsa vetëm 2 për qind janë të regjistruara në sektorin primar (bujqësi/ekstraktimi) dhe 16 për qind në sektorin e mesëm (prodhimt).⁶ Ndërmarrjet e shërbimit priren të jenë shumë të vogla dhe kryesisht familjarisht të drejtuara.

¹World Trade Organization, "Trade Policy Review of Turkey, Report by the Secretariat", Rev.1, 7 Mars 2012. f.10.

http://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp359_e.htm

²World Bank, "World Development Indicators 2012", International Bank for Development and Reconstruction / World Bank, Washington DC, 2012., f.23.

³Nathan Associates Inc., *Kosovo Economic Performance Assessment, report for the United States Agency for International Development*, 2008., f.35.
http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADL767.pdf

⁴

⁵ Swiss Embassy in Kosovo, *Economic Report Kosovo*, Prishtinë, 2014., f.15.
http://www.s-ge.com/schweiz/export/de/filefield-private/files/42914/field_blog_public_files/47652

⁶ Id

Ekziston fuqishëm krijimi i bizneseve por shumica e kompanive nuk arrijnë rritje të ndjeshme.⁷

Sektori bankar vlerësohet të jetë ndër sektorët me performancën më të mirë në ekonominë e Kosovës. Është përgjithësisht i qëndrueshëm, depozitat dhe kreditë për sektorin privat kanë qenë në rritje, pavarësisht krizës globale financiare. Vlera e aktiveve dhe detyrimeve të sektorit bankar në Kosovë ishte 2.63 miliardë euro, apo rreth 48% të GDP-së së vendit, në shtator të vitit 2011. Ky sektor karakterizohet me një prezencë të madhe të kapitalit të huaj (89.2% të totalit të aktiveve, d.m.th gjashtë nga tetë bankat kanë kapital të huaj të plotë apo të shumicës). Prania e institucioneve financiare të huaja në Kosovë ka kontribuar në drejtim të modernizimit të sistemit financiar duke sjellë praktikat më të avancuara në fushën e financave për menaxhimin e operacioneve bankare. Aktiviteti kreditues i bankave komerciale të Kosovës paraqet një nga burimet kryesore të financimit për konsumin dhe investimet në vend.

Pjesa e sektorit privat të fuqisë punëtore është rritur nga 53.5 për qind në vitin 2004 në 58.3 për qind në vitin 2006, e cila paraqet një figurë shumë më të lartë sesa të gjitha standardet krahasuese.⁸Struktura e punësimit sipas sektorëve në vitin 2007 tregon se sektori i shërbimeve është ofruesi më i madh i punësimit në Kosovë, duke zënë 71.3 për qind të punësimit total.

Punësimi në sektorët kryesorë ekonomikë (%)		
Sektorët kryesorë ekonomikë	2005	2007
Bujqësi	18.8	14.6
Industri	14.4	14.1
Shërbime	66.8	71.3
Gjithsej	100	100

Burimi: Agjencia e Statistikave në Kosovë, Anketimi i Fuqisë Punëtore (2005-2007)

⁷European Commission, *Staff Working Document accompanying the document Commission Communication on a Feasibility Study for a Stabilisation and Association Agreement between the European Union and Kosovo*, 2012., f.30.http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ks_analytical_2012_en.pdf

⁸Vep. Cit. Nathan Associates Inc., f.70.

Në sektorin e shërbimeve, tregtia me shumicë dhe pakicë si dhe arsimi përfaqësojnë sektorët më të mëdhenj në aspektin e të punësuarve, përkatësisht 17.4% dhe 13.4%.

Punësimi (në sektorin e shërbimeve) sipas aktivitetit ekonomik (mosha 15 - 64)	
Energji	4.5
Ndërtim	7.9
Tregti	17.4
Hotele	4.6
Transport	5.8
Banka dhe sigurime	2.2
Biznes	2.9
Arsim	13.4
Shëndetësi	7.0
<i>Burimi: Agjencia e Statistikave në Kosovë, Anketimi i Fuqisë Punëtore 2009</i>	

Një krahasim në mes të prodhimit dhe strukturave të punësimit tregon se produktiviteti i punëtorëve është më i lartë në sektorin e shërbimeve në krahasim me sektorin e bujqësisë, por pak më pak se në sektorin e industrisë. Sipas kësaj baze, sektori i shërbimeve dhe sektori i industrisë përbëjnë sektorët më produktivë në ekonominë e Kosovës.

	Shërbime	Industri	Bujqësi
Outputi (% GDP)	64.3	27.1	8.6
Forca punëtore (% totale e forcës punëtore)	58.3	20.05	21.4
Outputi / njësia e punës	1.102916	1.351621	0.4018692

Në krahasim me vendet e huaja, produktiviteti i fuqisë punëtore në sektorin e shërbimeve në Kosovë është më i ultë në krahasim me vendet me të ardhura të ulëta në Evropën Lindore dhe Azinë Qendrore, mirëpo pak më i lartë se në vendet me të ardhura të ulëta-të mesme. Ky raport paraqitet në tabelën në vijim:

Produktiviteti i punëtorëve në sektorin e shërbimeve në raport me vendet e huaja			
	Kosovë	LMI-EE&CA	LMI
Prodhimi (% GDP)	64.3	54.4	52.9
Fuqia punëtore (% totale e fuqisë punëtore)	58.3	42.5	48.8
Outputi / njësia e punës	1.102916	1.28	1.0840164
LMI-EE&CA = Vendet me të ardhura të ulëta-të mesme në Evropën Lindore dhe në Azinë Qendrore			
LMI = Vendet me të ardhura të ulëta-të mesme			

Këto krahasime ndër-sektoriale dhe ndërkombëtare të produktivitetit të fuqisë punëtore kanë ndikim të rëndësishëm në politikat ekonomike, pasi që ato janë indikatorë të sektorëve të cilët kanë nevojë për transformime strukturore; ndërsa në rastin e politikës tregtare ato sinjalizojnë drejtimet e dëshiruara të tregtisë dhe investimeve.

Sa i përket tregtisë në shërbime, në përgjithësi, Kosova është eksportues neto i shërbimeve. Ky është sektori i vetëm në të cilin Kosova ka bilanc tregtar pozitiv; megjithatë sipas Nathan Associates Inc. (2008), kontributi i ulët i tregtisë në shërbime në bruto prodhimin vendor (GDP) është një ndër dobësitë e ekonomisë së Kosovës. Eksporti i shërbimeve përfaqëson rreth 10% të bruto prodhimit vendor, ndërsa importet përfaqësojnë 7.5% të bruto prodhimit vendor. Bilanci pozitiv kryesisht reflekton rritje të të ardhurave nga sektori i shërbimeve të komunikimit dhe udhëtimit. Eksportet e shërbimeve kanë një potencial të rëndësishëm në zhvillimin e shpejtë ekonomik të vendit. Gjate tri viteve të ardhshme, eksporti i shërbimeve pritet të rritet me 6.5% në terma realë. Kontribuuesit kryesorë në këtë rritje janë shërbimet e udhëtimit, të cilat kryesisht varen nga vizitat e diasporës në Kosovë.⁹

⁹Vep. Cit.European Commission., f.14.

Marrëdhëniet tregtare në mes të Kosovës dhe Turqisë në kontekstin e shërbimeve

Qëllimi i këtij seksioni është që të sigurojë informacione mbi negociatat e tregtisë me shërbime dhe të paraqes rëndësinë aktuale të tregtisë dypalëshe në sektorin e shërbimeve me Turqinë. Informacioni i duhur duhet të përfshijë të dhëna për çdo sektor dhe nën sektorët e përmendur në klasifikimin e shërbimeve të OBT-së për katër mënyrat e GATS(ndër-kufitar; konsum jashtë vendit, prania komerciale, dhe lëvizje të personave fizikë).Për fat të keq këto të dhëna nuk ekzistojnë në Kosovë, jo vetëm për partnerët tregtarë, por gjithashtu edhe për nivelin agregat. Megjithatë, një databazë e tregtisë në shërbime është duke u formuar dhe zhvilluar nga ana e Projektit të Politikave të Tregtisë të BE-së, në Ministrinë e Tregtisë dhe Industrisë në Kosovë që do të mbushë këtë boshllëk informativ.

Në mungesë të statistikave të duhura nga ana e Kosovës, janë hetuar nëse ekzistojnë dhe janë në dispozicion statistikat turke për tregtinë dypalëshe në shërbimet me Kosovën. Megjithatë, duket se Instituti i Statistikave Turk¹⁰ ose nuk mbledh të dhëna statistikore për tregtinë në shërbime për partnerët tregtarë ose ata nuk i publikojnë ato. Kjo është konfirmuar nga fakti se as Raporti i Sekretariatit për Shqyrtimin e Politikave të Tregtisë së OBT-së për Turqinë dhe as ndonjë nga vëllimet e "Statistikave të OECD për Tregtinë Ndërkombëtare në Shërbime përmbajnë të dhëna për Turqinë (me përjashtim të të dhënave të eksportit turk për shërbimet e udhëtimit).

Me pak fjalë, nuk ekzistojnë të dhëna për rrjedhat e tregtisë dypalëshe në fushën e shërbimeve. Informata anekdotike tregojnë se shumica e shërbimeve që tregtohen në mes të dy vendeve janë me origjinë nga Turqia dhe ofrohen për konsumatorët kosovarë të shërbimeve, kryesisht përmes mënyrës së 3 (Prezencës Tregtare).Deri në fund të vitit 2011, investimet e huaja direkte turke (FDI) të aksioneve në Kosovë kanë arritur vlerën1 miliard dollarë prej të cilave një pjesë e madhe mendohet të jenë në sektorët e shërbimeve, të udhëhequr nga ato të sigurimit,shërbimet bankare dhe shërbimet e

¹⁰Ministry of Economy Turkey, 2012.

lidhura me minierat.¹¹ Shërbime të tjera më të dukshme turke janë ato rrugore dhe ndërtimi i aeroportit, operimi i shërbimeve të aeroportit, dhe shpërndarja e energjisë¹². Në fushën e kontraktimit dhe të shërbimeve të konsulencës, firmat turke kanë 4 projekte në Kosovë, me një vlerë totale prej 502 milionë dollarë deri më tani.¹³

Në mungesë të statistikave të përshtatshme për tregtinë dypalëshe, disa të dhëna të përgjithshme në ekonominë e shërbimeve të Turqisë si dhe të dhëna të nivelit agregat në tregtinë e shërbimeve të Turqisë me botën nga sektorët e shërbimit mund të ofrojnë informata të dobishme për negociatat e marrëveshjes së tregtisë së lirë të Kosovës në pikat e forta të vendit partner në shërbimin sektorial, dhe në tregtinë e shërbimeve në veçanti.

Edhe pse bujqësia dhe prodhimi mbeten sektorë të rëndësishëm, Turqia është bërë një ekonomi e dominuar nga shërbimet. Për sa i përket numrit të të punësuarve, dhe në përjashtim të shërbimeve qeveritare, sektorët kryesorë janë tregtia me shumicë dhe pakicë; transporti, komunikimi; pasuritë e patundshme, dhënia me qira, si dhe aktivitetet e biznesit; ndërtimit; arkitektura; inxhinieria; si dhe hotelet dhe restorantet. Vlera më e lartë e shtuar (për punonjës) është në energji elektrike, gaz, dhe furnizim me ujë.¹⁴

Pjesa e Turqisë në eksportet botërore të shërbimeve ka qenë 0.92 për qind në vitin 2011. Edhe pse ka pasur një tepriçë jashtëzakonisht të lartë në tregtinë me shërbime në Turqi, që nga viti 1980, Turqia ka arritur që të jetë në hap me pjesën tjetër të botës në drejtim të rritjes së tregtisë me shërbime. Përveç faktit se normat e eksportit të shërbimeve të Turqisë ishin më poshtë se 0.5% në krahasim me vendet

¹¹Hiziroglu, A. et al. "Competitiveness in Services: Turkey versus European Union", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Elsevier. Vol 62, 2012., f.436. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812035124>

¹²Borko Handjiski and Lazar Sestovic, *Barriers to trade in services in the CEFTA region*, Washington DC, 2011., f.28. [http://siteresources.worldbank.org/INTMACEDONIA/Resources/Barriers to Trade in Services in the CEFTA Region.pdf](http://siteresources.worldbank.org/INTMACEDONIA/Resources/Barriers%20to%20Trade%20in%20Services%20in%20the%20CEFTA%20Region.pdf)

¹³ Ministria e Financave Kosove, 2012.

¹⁴ Loc. Cit. Hiziroglu, A. et al.

e tjera, këto shifra janë rritur dukshëm deri në vitin 2000 dhe ka vazhduar me rritje të qëndrueshme edhe në vitet në vijim.

Milion \$	2008	2009	2010	2011	2012
BILANCI NË SHËRBIME	17.748	17.316	15.493	17.996	15.816
Gjithsej Eksporti i Shërbimeve	35.564	33.922	34.743	38.575	30.596
Gjithsej Importi i Shërbimeve	-	-	-	-	-
	17.816	16.606	19.250	20.579	14.780
Transporti	208	1.840	1.482	2.230	2.925
Kredit	8.246	8.262	9.586	10.690	9.280
Debit	-8.038	-6.422	-8.104	-8.460	-6.355
Udhëtimi	18.445	17.103	15.981	18.044	14.529
Kredit	21.951	21.250	10.807	23.020	17.334
Debit	-3.506	-4.147	-4.826	-4.976	-2.805
Shërbimet e Ndërtimit	974	1.090	859	838	803
Shërbimet e Sigurimit	-684	-527	-469	-407	-269
Shërbimet Financiare	-133	-355	-234	-690	-481
Shërbime të tjera biznesi	-1.040	-1.286	-1.340	-1.428	-1.134
Shërbimet e Qeverisë	-778	-846	-869	-1.049	-682
Shërbime të tjera	756	297	83	458	125

Burimi: Ministria e Ekonomisë Turqi: Opinion Ekonomik, Dhjetor 2012.

Avantazhet krahasuese dhe fituesit apo humbësit e mundshëm si dhe liberalizimi i shërbimeve

Sa i përket Turqisë, pikat e forta kryesore të saj në fushën e tregtisë në shërbime rezultojnë të jenë si më poshtë:¹⁵

Turizmi: Turqia radhitet në vendin e 6-të në botë dhe në vendin e 4-të në Evropë si një ndër destinacionet më të preferuara turistike. Turqia është duke targetuar të ardhura prej 60 bilionë dollarë, deri në vitin 2023, nga 60 milionë vizitorët e saj.

Shërbimet në ndërtim: Turqia ka të vlerësuar rreth 200,000 kontraktues në sektorin e ndërtimit; Turqia renditet në vendin e dytë në botë (pas Kinës) në aspektin e numrit të kompanive të mëdha

¹⁵Ministry of Economy in Turkey, "Economic Outlook", 2012.

kontraktuese; 31 nga 225 kompanitë më të mëdha kontraktuese në botë janë kompani turke. Sektori përfshihet nga një numër i madh i bizneseve të vogla, kryesisht në pronësi familjar edhe deri tek 150 kontraktorë të mëdhenj që punojnë ndërkombëtarisht. Industria e ndërtimit llogaritet më shumë se 5 për qind e GDP-së të Turqisë, por efektet e saj indirekte në ekonomi mendohet të jenë dukshëm më të mëdha. Jashtë Turqisë, kontraktuesit turq kanë ndërmarrë rreth 6,500 projekte për një vlerë të përgjithshme prej 205 miliardë US \$ në 40 vitet e fundit. Segmenti i orientuar ndërkombëtarisht i industrisë turke të ndërtimit është bërë gjithnjë e më i larmishëm në drejtim të tregjeve, produkteve dhe modeleve të biznesit. Në vitin 2010, kontraktuesit turq ndërmorën 577 projekte në 50 vende, duke filluar nga projektet e infrastrukturës (rrugë, ura, tunele), të banesave të banimit, objekteve sportive, projektet e energjisë, etj. Gjeografikisht, Federata Ruse, Libia, Turkmenistani, Kazakistani dhe Iraku kanë qenë tregjet kryesore, duke përfaqësuar rreth 50% të volumit të biznesit.

Shërbimet e transportit: Turqia ka flotën më të madhe të kamionëve në Evropë (45 mijë kamionë dhe 1,420 kompani); Shërbimet e transportit ajror të Turqisë (gati 1 milion fluturime në vitin 2011, 2.3 milionë ton mallrave dhe 117 milionë pasagjerë); Flota e Turqisë renditet në vendin e 25-të më e madhja në botë.

Pengesat për tregtinë në shërbime në Kosovë dhe Turqi

Një Marrëveshje e Tregtisë së Lirë (MTL) me Turqinë do të duhet që t'i sigurojë palët për të eliminuar barrierat për tregtinë e shërbimeve, kufizimet për qasje të tregut dhe Trajtimin Kombëtar të përcaktuar në nenet e GATS XVI dhe XVII. Edhe pse Kosova nuk është anëtare e ETO-së, Turqia është, kështu që një të ardhme e MTL-së bilaterale që i mbulon shërbimet do të duhet të përputhen me kërkesat minimale të GATS Nenet V me respektimin e marrëveshjeve të tilla.

GATS Neni V lejon marrëveshje të liberalizimit të tregtisë në shërbime midis ose ndërmjet palëve të një marrëveshje të tillë¹⁶, me kusht që një marrëveshje e tillë¹⁶:

¹⁶Vep. Cit. World Trade Organization., f.40.

- (a) *Ka mbulim të konsiderueshëm sektorial, dhe*
(b) *Ofron eliminimin kryesisht të të gjitha diskriminimeve, në kuptim të nenit XVII, ndërmjet ose në mes palëve, në sektorët e mbuluar sipas nënparagrafit (a), me anë të:*

- (i) *Eliminimit të masave ekzistuese diskriminuese, dhe / ose*
(ii) *Ndalimi i masave të reja ose më tepër diskriminuese, qoftë në hyrjen në fuqi të kësaj marrëveshjeje ose në bazë të një afati kohor të arsyeshëm, me përjashtim të masave të lejuara nën Nenet XI, XII, XIV dhe XIV bis. "*

Sipas një referimi në tekst, kushti që e ka marrëveshja "mbulim të konsiderueshëm sektorial" kuptohet në aspektin e numrit të sektorëve, vëllimit të tregtisë të prekur dhe mënyrat e furnizimit. Në mënyrë që të përmbushet ky kusht, marrëveshjet nuk duhet të parashikojnë apriori përjashtimin e çfarëdo mënyre të furnizimit. Është e qartë, pra, që një marrëveshje e ardhshme e integritit ekonomik Kosovë-Turqi nuk duhet domosdoshmërisht të mbulojë të gjithë sektorët, por duhet të mbulojë një numër të konsiderueshëm të tyre për të cilat masat diskriminuese duhet të shfuqizohen në praktikisht të gjitha mënyrat e furnizimit.

Përtej marrëveshjes me Turqinë në fushëveprimin minimal sektorial të marrëveshjes së ardhshme për të përmbushur këtë kërkesë ligjore të GATS, negociatorët e Kosovës duhet të sigurojnë se negociatat të kenë rezultate të drejta, dmth se koncesionet e dhëna në Turqi janë me të vërtetë reciproke dhe se nuk do të mbetet asnjë kufizim, diskriminues ose jo, të shërbimeve të Kosovës dhe ofruesit e shërbimeve në tregun turk në sektorët që do të liberalizohen. Natyrisht që ky do të jetë objektivi i palës turke.¹⁷

Kjo do të thotë se të gjitha masat ekzistuese (ligjet, rregulloret, ose ndonjë akt tjetër administrativ, të shkruara ose jo) që kufizojnë qasjen në treg duhet të identifikohen para fillimit të negociatave. Identifikimi

¹⁷CEFTA Sekretariat, *Consolidated List of Existing Discriminatory or Restrictive Measures in Services*, 2012., f.62.

i barrierave të tilla për tregti ka dy objektiva kryesore: (1) duke bërë një vlerësim para-negociator të situatës së përgjithshme të restriktiveve të tregtisë të të dyja palëve, në përgjithësi dhe sektor-në-sektor, i cili është i rëndësishëm për të gjykuar nëse është e dobishme për të filluar negociatat (nëse ekziston një çekuilibër i madh në kushtet fillestare ndërmjet Palëve ata nuk mund të kenë të njëjtin nivel të interesit për të negociuar një MTL të shërbimeve. "Cila palë do të duhet të bëjë sakrificën më të madhe (koncesionet më të mëdha) për hir të marrëveshjes së tregtisë së lirë "); (2) duke i lejuar negociatat e Kosovës të kenë një pamje të qartë të asaj që ata mund të pyesin, apo atë që është me vlerë për të kërkuar, nga Turqia.

Kushtet aktuale tregtare për shërbimet turke në tregun e Kosovës

Kosova ka një regjim shumë liberal të tregtisë për shërbimet. Kuadri ligjor për tregtinë në shërbime mundëson një ekonomi relativisht të hapur për ofruesit e shërbimeve të huaja. Për sa i përket qasjes së tregut, për shumicën e shërbimeve, nuk ka kufizime ligjore mbi firmat e huaja duke krijuar një prezencë tregtare në Kosovë. Pasi ata të jenë themeluar, firmat e huaja i nënshtrohen të njëjtave rregulla si ato vendase. Firmat e huaja në pronësi lokale janë të lira për të përcaktuar strukturën e tyre të pronësisë (duke lejuar pronësinë deri në 100% të huaj) dhe nëse ata do të hyjnë në një ndërmarrje të përbashkët me firma të huaja në pronësi lokale apo të tjera. Në kuadër të politikës së përgjithshme të privatizimit, ofruesit e shërbimeve të veçanta janë në proces privatizimi, të tilla si Posta dhe Telekomunikacionit i Kosovës (PTK).

Disa nga restrikcionet më të dukshme dhe kufizimet e tregtisë në shërbime në Kosovë për sektorët specifikë janë:¹⁸

- **Shërbime të transportit ajror:** Kërkesa qytetare për shërbimet e transportit të mallrave;

¹⁸Ibid.,f.

- **Shërbimet e kontabilitetit në mënyrën 1:** një ofruer i huaj për furnizimin e shërbimeve nga jashtë vendit (dmth. në mënyrën 1) nuk e ka të lejuar për të ofruar këshilla tatimore, përfaqësimin e taksave apo këshilla ligjore dhe përfaqësim;
- **Kontabiliteti/Auditimi në mënyrën 3:** praktikuesit nuk mund të ushtrojnë profesionin e tyre në partneritet me përgjegjësi të kufizuar; Mënyra 3: qëndrimi vetëm, degët e huaja nuk janë të lejuara; integrimi i pakufizuar në mes firmave vendore dhe të huaja të kontabilitetit nuk është e lejuar;
- **Kontabiliteti/Auditimi në mënyrën 4:** hyrja i nënshtrohet autorizimit diskrecional edhe në qoftë se kërkesat janë plotësuar; kërkesat minimale të pagave; Testi i Tregut të Punës zbatohet: me dëshmi nga Qendra për punësim që asnjë punonjës vendorë nuk është i interesuar për punën në fjalë, është e nevojshme; Test Kufizimet sasiore: Qeveria e Kosovës përcakton numrin vjetor të punëtorëve të huaj të autorizuar për të punuar.
- **Shërbimet arkitekturale në mënyrën 3:** qëndrimi vetëm, degët e huaja nuk janë të lejuara; integrimi i pakufizuar në mes firmave arkitekturore vendore dhe të huaja nuk është i lejuar
- **Shërbime inxhinierike në mënyrën 3:** qëndrimi vetëm, degët e huaja nuk janë të lejuara; integrimi i pakufizuar në mes firmave vendore dhe të huaja inxhinierike nuk është e lejuar;
- **Shërbimet juridike në mënyrën 1:** një firmë banor / individ vendas nuk mund të merr shërbime profesionale direkt nga një firmë e shërbimeve juridike e huaj ose zyrë e vendosur jashtë Kosovës, për sa më poshtë: këshilltar ligjor / Këshilla për çështje që kryesisht rregullohen me ligjin e brendshëm të Shtetit (kodi penal) ; këshilltar ligjor / Këshilla për çështje që kryesisht rregullohen me ligjin e brendshëm të Shtetit (kodi civil); të drejtat e audiencës ose përfaqësimin e klientëve përpara gjykatave në vendin

- pritës; transferimin, transferimin e titullit agjencive të pasurive të paluajtshme; verifikim zyrtar, rregullimi i çështjes familjare dhe vullneteve; Përfaqësimi para agjencive administrative, duke përfshirë edhe atë për çështje tatimore; këshilla dhe përfaqësim në të drejtën për patentë; kërkesë të përhershme qëndrimi me qëllim për t'u listuar në regjistrin e avokatëve. Për noterët qëndrim të përhershëm dhe kuota numerike; Kërkesa e reciprocitetit (mohimi i trajtimit MFN) për ndërmjetësues;
- **Shërbimet juridike në mënyrën 3:** qëndrimi vetëm, degët e huaja nuk janë të lejuara; integrimi i pakufizuar në mes firmave vendore dhe të huaja ligjore nuk është e lejuar;
 - **Shërbimet mjekësore dhe dentare në mënyrën 1:** Nuk lejohen;
 - **Shërbimet mjekësore dhe dentare në mënyrën 3:** Licenca për mjekët e huaj dhe dentistë është e kufizuar në gjashtë (6) muaj.
 - **Shërbimet mjekësore dhe dentare në mënyrën 1:** Licenca për mjekët e huaj dhe dentistë është e kufizuar në një (1) muaj.
 - **Shërbimet veterinarë në mënyrën 1:** Nuk lejohen;
 - **Shërbimet veterinarë në mënyrat 3 dhe 4:** Licenca për mjekët e huaj veterinarë është e kufizuar në një (1) muaj.
 - **Shërbimet e rastit të shpërndarjes së energjisë në mënyrën 3:** nevojat ekonomike test për pompa të benzinave;
 - **Shërbimet bankare dhe ato financiare në mënyrën 1:** Pjesëmarrja në çështje të të gjitha llojeve të letrave me vlerë, duke përfshirë pajtimin dhe vendosjen si agjent (si publik ashtu edhe privat) dhe kryerjen e shërbimeve lidhur me këto emetime: sipas Politikës së Investimeve, përdorimi i këtyre llojeve të instrumenteve financiare nuk është e lejuar.

Kushtet aktuale tregtare për shërbimet e Kosovës në tregun e Turqisë

Turqia ka marrë zotimet shtesë sipas marrëveshjes së Përgjithshme të OBT-së mbi Tregtinë në Shërbime (GATS); Orari i saj mbulon 72 aktivitete nga gjithsej 161 në nëntë seksione. Gjithashtu është bërë palë e Marrëveshjes së Përkohshme për Shërbimet Financiare në vitin 1995, Marrëveshja e 1997 mbi Shërbimet Telekomunikacionit, dhe Marrëveshja për Shërbime Financiare, 1997.

Në dekadën e kaluar Turqia progresivisht ka relaksuar kufizimet e tregtisë në shërbime në disa sektorë, veçanërisht sa i përket të drejtës së vendosjes (Mënyra 3). Kompanitë me 100 për qind të pronësisë së huaj mund të operojnë në pothuajse të gjithë sektorët e ekonomisë turke. Të gjitha kompanitë e themeluara në bazë të Kodit Tregtar Turk konsiderohen si kompani turke, me të drejta dhe përgjegjësi të përcaktuara në Kushtetutë dhe në ligjet e tjera të barabarta. Të drejtat përfshijnë trajtim kombëtar, garanci kundër shpronësimit pa kompensim, transferimin e të ardhurave, të drejtën për personelin e huaj, dhe qasje në arbitrazh ndërkombëtar me çdo mënyrë tjetër të zgjidhjes së mosmarrëveshjeve. Megjithatë, sot disa shërbime mbeten të mbyllura ndaj investimeve të huaja direkte (IHD), dhe kufizimet e investimeve të huaja direkte (IHD) ende ekzistojnë në media, transport, shërbime biznesi dhe blerjen e pasurive të patundshme gjithashtu posedojnë kufizime.¹⁹

Kufizimet e mbetura në pronësi të huaj janë të përcaktuara në legjislacionin që rregullon aktivitetet specifike. Sipas liberalizimit të kohëve të fundit në fushën e transmetimit, kufizimi mbi pjesëmarrjen e kapitalit të huaj në një ofruar të shërbimit të medias u ngrit 25-50 për qind në mars 2011. Megjithatë, kufizimet e tjera, të tilla si kërkesa se pjesëmarrja e kapitalit të huaj nuk mund të kalojë 49 për qind në aviacionin dhe në shërbimet detare të ofruara në bazë të marrëveshjeve të koncesionit, dhe se të huajt nuk mund të marrin licencë peshkimi në Turqi. Leje e veçantë sipas ligjeve të veçanta është

¹⁹Loc. Cit. Hiziroglu et. al.

e nevojshme për të siguruar llogaritjen, auditimin, dhe shërbimet e kontabilitetit; për themelimin e zyrave private të punësimit; dhe për investime në sektorin financiar, naftës, minierave, energjisë elektrike, dhe shërbimet arsimore. Blerja e pasurive të paluajshme nga të huajt mbetet e kufizuar, ose mbetet lëndë sipas dispozitave të parimit të reciprocitetit. Në përputhje me Regjistrin e Tokës ligjin nr 2644, të huajt për blerjen e parcelave të tokës në mes të 2.5 dhe 30 hektarë kanë nevojë për leje nga Këshilli i Ministrave. Të huajt nuk mund të blejnë tokë që tejkalon 30 hektarë.²⁰

Përfundime: -

Argumentet që qëndrojnë pas racionale përmbyllëse për përfundimin e një marrëveshjeje të integritit ekonomik (Marrëveshja e Tregtisë së Lirë) në shërbimet me Turqinë

Në literaturën e kohëve të fundit mbi ekonominë politike ndërkombëtare, autorët pro OBT-së dhe pro globalizimit kanë theksuar dukshëm rolin pozitiv që marrëveshjet e tregtisë luajnë në kontekstin e shërbimeve. Në përgjithësi një marrëveshje e tregtisë së shërbimeve mund të ketë avantazhe të shumta, duke përfshirë si vijon:

Së pari, marrëveshje të tilla lidhin nivelin aktual të liberalizimit të regjimit tregtar në shërbime në mes të dy palët kontraktuese (kjo do të lidhë reformat e miratuara). Avantazhi i kësaj është se marrëveshja kooperon në procesin e liberalizimit, nëse interesat vetjake kombëtare janë kundër liberalizimit dhe bllok Iniciativat që të hapet aksesimi ose të parandalohet krijimi i një kuadri të përshtatshëm Rregullator (Saez, 2010).

Së dyti, marrëveshjet e tregtisë së lirë krijojnë një kornizë më të qëndrueshme për tregti, sepse ato janë kontrata ndërkombëtare që nuk mund të ndryshohen në mënyrë të njëanshme. Prandaj, ata mund të krijojnë një rrugë për prezantimin e reformave në një mënyrë graduale dhe të ofrojnë rregulla që nuk mund të modifikohen në mënyrë arbitrare.

²⁰Vep. Cit. World Trade Organization., f.13.

Një marrëveshje e tregtisë së shërbimeve mund të krijojë mundësi të reja të aksesit të tregut; ofruesit e shërbimeve mund të kenë qasje në tregjet e huaja më lehtë dhe me kosto më të ulët. Në rastet kur regjimi tregtar i palës tjetër është tashmë liberal, avantazh i marrëveshjes është se ajo garanton se regjimi liberal i tregtisë do të mbahet në të ardhmen.

Marrëveshja mund të rrisë transparencën, parashikueshmërinë e regjimit të politikës tregtare në të dy palët kontraktuese. Marrëveshja mund të stimulojë furnizuesit e shërbimit të brendshëm për të rritur konkurrencën në mënyrë që të jetë më konkurrues në krahasim me furnizuesit e shërbimit nga pala tjetër kontraktuese (uljen e kostos, modernizimin e objekteve, përmirësimin e shërbimeve, zgjedhjen më të madhe të shërbimeve, mime më të ulëta, dhe shërbime më konkurruese).

Nëpërmjet stimulimit të konkurrencës së importit, marrëveshja mund të kontribuojë në: rritjen e numrit të ofruesve të shërbimeve, rritjen e zgjedhjeve për konsumatorët; uljen e çmimeve të shërbimeve në treg; rritjen e cilësisë së shërbimeve të ofruara (qytetarët dhe kompanitë mund të përfitojnë nga kjo). Kur kombinohet me politikën kombëtare të konkurrencës efektive dhe ligjit, marrëveshja mund të kontribuojë për të reduktuar pushtetin e monopoleve kombëtare, oligopolet keqpërdorimin e pozitës së tyre dominuese në treg (gjë që çon në çmime më të ulëta, prezantimin e shërbimeve të reja - p.sh. në shërbime të telekomunikacionit, bankare, të transportit).

Marrëveshja mund të ofrojë artikuj mbi njohjen reciproke të kualifikimeve profesionale (arkitektë, inxhinierë, mjekë, etj.) duke lehtësuar qasjen në treg për profesionistët.

Përfundimisht, marrëveshjet e tregtisë së lirë japin mbështetje politike për liberalizimin e tregtisë në shërbime për shkak se ata sigurojnë liberalizimin reciprok të tregut.

Kur është fjala për marrëveshjen e veçantë me Turqinë, ka një numër të argumenteve që mund të krijojnë një arsyeshmëri për atë:

- Së pari, historia e përbashkët dhe lidhjet e hershme kulturore mes dy vendeve, si dhe rreth 20 mijë qytetarë të Kosovës me origjinë turke, e gjithë kjo mund të shihet si facilitator i ardhshëm i zgjerimit të tregtisë në shërbime.

- Duke ofruar garanci kontraktuale për Turqinë se kushtet tregtare në Kosovë jo vetëm që do të mbeten liberale siç janë, por të gjitha kufizimet e mbetura do të hiqen, Kosova mund të tërheqë shërbime më të avancuara dhe ofruesit e shërbimeve nga Turqia të cilat, në sektorë të caktuar, mund të kontribuojnë në zhvillimin më efikas të industrisë së shërbimit. Megjithatë, efekti i tillë nuk mund të pritët në shërbimet e infrastrukturës, shërbimeve për konsumatorët ose shërbimeve të ofruara edhe pse mënyra 1 në përgjithësi, në listën e saj ka disa përjashtime. Në mënyrë që ndikimi i tillë të ndodhë, ofruesi turk duhet të kenë një angazhim afatgjatë në tregun e Kosovës, gjë që mund të arrihet përmes investimeve të huaja direkte, përdorimit të teknologjisë së avancuar dhe metodave të prodhimit, si dhe punësimit dhe trajnimit të profesionistëve të vendit.

- Së treti, në parim Turqia mund të jetë një zgjedhje e mirë për ofruesit e shërbimeve të Kosovës që kërkojnë qasje në një treg të madh dhe gjeografikisht të ngushtë të eksportit. Nëse janë apo jo, kjo është një zgjedhje realiste e cilat varet nga përparësia e veçantë krahasuese e eksportuesit potencial. Përderisa nuk mund të përjashtohet mundësia që në disa nën-sektorë të veçantë të shërbimeve Kosova mund gëzojë përparësi krahasuese të eksportit mbi Turqinë, qëllimi i mundshëm është tejet i kufizuar në mënyrë që kjo nuk garanton për nënshkrimin e një marrëveshje të tregtisë së lirë (MTL).

- Përfundimisht, pavarësisht nga konsideratat në bazë të avantazheve krahasuese, dikush mund të mendojë se duke i hequr Turqisë kufizimet e mbetura për tregtinë në shërbime sipas një marrëveshjeje të tregtisë së lirë bilaterale mund të jetë një ide e mirë, sepse kjo do të garantojë qasje të pakufizuar në treg për ofruesit e shërbimeve në Kosovë dhe investitorët të cilët mund të përdorin këtë kur ata ndjehen të fortë për sipërmarrje në tregun turk.

Bibliografia

CEFTA Secretariat. *Consolidated List of Existing Discriminatory or Restrictive Measures in Services in the CEFTA Parties*, 2012. (50-84)., (vizituar më: 15.07.2013).

Commission of the European Communities. "Commission Staff Working Document: Turkey 2006 Progress Report", COM (2006) 649 finale, 2006., (vizituar më: 10.03.2014).

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf

Commission of the European Communities. "Commission Staff Working Document: Turkey 2007 Progress Report", COM (2007) 663 finale, 2007.,(vizituar më: 10.03.2014).

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf

Commission of the European Communities. "Commission Staff Working Document: Turkey 2008 Progress Report", COM (2008) 674, 2008.,(vizituar më: 10.03.2014).

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/keydocuments/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf

Commission of the European Communities. "Commission Staff Working Document: Turkey 2009 Progress Report", COM (2009) 533, 2009.,(vizituar më: 10.03.2014).

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf

Commission of the European Communities. "Commission Staff Working Document: Turkey 2010 Progress Report", COM (2010) 660 finale, 2010. (vizituar më: 10.03.2014).

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf

European Commission. "Commission Staff Working Paper: Kosovo* 2011 Progress Report", SEC (2011b) 1207 finale, 2011.(vizituar më: 11.03.2014).

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/ks_rapport_2011_en.pdf

European Commission. "Commission Staff Working Paper: Turkey 2011 Progress", SEC (2011a) 1201 finale, 2011.(vizituar më: 11.03.2014)

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/tr_rapport_2011_en.pdf

European Commission. "Turkey 2005 Progress Report", COM (2005) 561 final.(vizituar më: 11.03.2014)

<http://www.refworld.org/docid/43956b6d4.html>

European Commission. *Staff Working Document accompanying the document Commission Communication on a Feasibility Study for a Stabilisation and Association Agreement between the European Union and Kosovo*" COM (2012) 602, Bruksel, 2012. (25-35).,(vizituar më: 11.03.2014).

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ks_analytical_2012_en.pdf

Handjiski, B. dhe Šestović, L. *Barriers to trade in services in the CEFTA region*, International Bank for Reconstruction and Development / World Bank, Washington DC, 2011. (15-30).,(vizituar më: 10.05.2014)

<http://siteresources.worldbank.org/INTMACEDONIA/Resources/BarrierstoTradeinServicesintheCEFTARegion.pdf>

Hiziroglu, A. et al. "Competitiveness in Services: Turkey versus European Union", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Elsevier. Vol 62, 2012. (436-440).,(vizituar më: 10.05.2014).

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812035124>

Nathan Associates Inc. *Kosovo Economic Performance Assessment, Report for the United States Agency for International Development*, Maj 2008. (30-55).,(vizituar më: 10.05.2014).

http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADL767.pdf

OECD. "OECD Statistics on International Trade in Services", *OECD Publishing*, Paris: Vol: 2012/1

http://www.oecd-ilibrary.org/trade/data/oecd-statistics-on-international-trade-in-services_tis-data-en

Saez, S. *Trade in Services Negotiations: A Guide for Developing Countries*, European Bank for Reconstruction and Development / World Bank, Washington DC, 2010

Swiss Embassy in Kosovo. *Economic Report Kosovo 2014*, Prishtinë, 2014. (4-17).,(vizituar më: 10.05.2014)

http://www.s-ge.com/schweiz/export/de/filefield-private/files/42914/field_blog_public_files/47652

World Bank. "World Development Indicators 2012", International Bank for Reconstruction and Development / World Bank, Washington DC, 2012. (10-25).,(vizituar më: 03.011.2012)

<http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2012-ebook.pdf>

World Trade Organization. "World Development Indicators 2012", dok. WT/TPR/S/259/Rev.1, 7 Mars 2012. ,(vizituar më: 10.05.2014).
<http://issuu.com/world.bank.publications/docs/9780821389850/260>